

НАУКОВІ ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

ПІДСТАВИ ЗМЕНШЕННЯ РОЗМІРУ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ У СПАДЩИНІ

Заїка Ю.О., доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри цивільного права і процесу НАВС

З призначенням обов'язкової частки спадщини, як засобу матеріального забезпечення близьких до спадкодавця непрацездатних осіб, пов'язане і питання щодо визначення її оптимального розміру. У сучасних умовах значного зростання доходів окремих осіб, суттєвих відмінностей між мінімальною і максимальною пенсією не може не виникнути ситуація, коли реалізація права на обов'язкову частку буде взагалі суперечити меті цього інституту. Законодавець повинен враховувати, що сьогодні має місце істотний перерозподіл національного багатства, і розмір окремих спадщин обраховується цифрами, якими раніше оперували лише в державному бюджеті, а частка, яку пропонується надавати обов'язковим спадкоємцям, може виражатися астрономічною сумою, і це при тому, що заповідач намагався (можливо, небезпідставно) позбавити їх спадщини. Так, за даними державної податкової адміністрації в Україні у 2002 р. було понад 300 мільйонерів, у 2003 р. - 885 , а за підсумками компанії по декларуванню доходів і майнового стану у 2013 р. в нашій державі вже нараховувалось 3770 офіційних мільйонерів та 4 мільярдера. Тому, невипадково, згідно ч. 2 ст. 1241 ЦК України суду надано право зменшувати розмір обов'язкової частки з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення, тобто норма про право необхідних спадкоємців на певну, визначену частку спадщини втратила свою імперативність. Проте умови застосування положень ч. 2 ст. 1241 ЦК практично повністю залежать від суддівського бачення обставин конкретної справи, а безмежність таких оціночних понять навряд чи сприятиме єдності судової практики і стане гарантією виключення зловживань з боку суддівського корпусу. Що ж це за «обставини істотного значення» і про які «відносини між цими спадкоємцями і спадкодавцем» йдеться? Деякі практичні працівники висловлюються за конкретизацію цих положень, пропонуючи заповідачу в заповіті зазначати підстави позбавлення права на спадщину спадкоємців. Звичайно, в такій пропозиції є рація, проте в законі немає правових важелів, які б примусили заповідача обгрунтувати в заповіті своє рішення про позбавлення спадщини, а в тих випадках, коли йдеться про секретні заповіді, ця пропозиція взагалі втрачає сенс.

Загальною позитивною умовою, яка має призводити до отримання обов'язкової частки спадщини у повному обсязі, окремі вчені ЦК України називають «добрі стосунки» між спадкодавцем і спадкоємцями та надання спадкоємцям допомоги. Серед інших обставин, які можуть бути підставою для зменшення розміру обов'язкової частки, пропонується вважати: не підтримання спадкоємцем зв'язків із спадкодавцем, незважаючи на потребу останнього в цьому; погане поводження із ним; нездійснення належного догляду, майновий стан спадкоємця; належність виконання сімейних, батьківських обов'язків, зіставлення матеріального стану обов'язкового спадкоємця із матеріальним станом спадкоємців за заповітом.

До позбавлення спадщини спадкоємців за законом заповідача можуть примусити такі негідні вчинки спадкоємців, які не можуть бути підставою для усунення їх від спадщини, проте, водночас, за своїм характером є аморальними, а в певних випадках і протиправними (негідна поведінка в шлюбі, подружжя зрада, ігнорування батьківськими обов'язками тощо).

Ми вважаємо, що при розгляді справ цієї категорії слід акцентувати увагу не лише на наявність доброзичливих стосунків, а й на наявність чи відсутність негідної поведінки з боку спадкоємця. За « добрих стосунків » було б мало ймовірно, щоб спадкоємця позбавляли спадщини. Негативне ставлення до спадкоємця може бути зумовлене і неправомірними вимогами спадкодавця - наприклад, укласти шлюб з конкретною особою, обрати ту чи іншу релігію тощо. Але таке недоброзичливе ставлення не звільняло б спадкодавця за життя від обов'язку утримувати непрацездатних близьких.

Зазначимо, що відповідно до ст. 75 Сімейного Кодексу України один із подружжя, який є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, має право на утримання від іншого подружжя, якщо те може таку матеріальну допомогу надавати. Водночас, якщо подружжя, яке потребує допомоги, негідно поведилося в шлюбних відносинах або стало непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, воно права на утримання не має.

У спадковому законодавстві також доцільно передбачити аналогічну за змістом норму, яка б надавала суду можливість відмовляти у задоволенні позову обов'язкових спадкоємців за умови доведення в судовому порядку їх негідної поведінки щодо спадкодавця, яка не дає можливості віднести його до негідних спадкоємців, проте є аморальною

Обставини, які можуть бути підставою для зменшення розміру обов'язкової частки, необхідно конкретизувати в законі. Це можуть бути заздалегідь неправдиві судові свідчення проти спадкодавця, звинувачення його у вчиненні тяжкого злочину, неповідомлення про те, що готується замах на життя спадкодавця, ненадання йому допомоги

тощо. Волевиявлення спадкодавця у таких випадках цілком виправдане й обмеження волі заповідача за таких обставин може бути аморальним. Обставини негідної поведінки спадкоємця щодо спадкодавця (чи інших спадкоємців) мають бути засвідчені вироком (рішенням) суду, що набуло законної сили.

При вирішенні питання щодо надання спадкоємцям обов'язкової частки необхідно також враховувати їх матеріальне становище. Якщо такі спадкоємці не потребують матеріальної допомоги, то, відповідно, немає підстав і для надання їм обов'язкової частки. Водночас, законодавець має врахувати, що характерною ознакою сучасного етапу розвитку суспільства є наявність у певній категорії населення, незважаючи на їх загальний низький життєвий рівень, нерухомого майна внаслідок приватизації квартир, земельних ділянок.

Обмеження свободи заповіту не повинне бути пов'язане із будь-яким обмеженням прав особи на розпорядження своєю приватною власністю, а зумовлене потребою захисту інтересів найближчих непрацездатних родичів та непрацездатного подружжя, яких спадкодавець за законом зобов'язаний був утримувати. Якщо ж негідна поведінка спадкоємців спонукала заповідача мотивовано усунути їх від спадщини, то майнові інтереси обов'язкових спадкоємців можна захистити і не надаючи їм права на обов'язкову частку спадщини, яка до того ж може значно перевищувати їх соціальні потреби. За таких обставин за рішенням суду обов'язковим спадкоємцем може надаватися аліментування за рахунок спадкового майна на засадах, визначених сімейним законодавством.

Така новела, з одного боку, дозволить б виконати волю спадкодавця, як власника майна, а з іншого - захистить інтереси тих спадкоємців, яким спадкодавець згідно з чинним законодавством, незалежно від свого бажання і ставлення до них, змушений був надавати допомогу за життя.